

Azərbaycanda teatr memarlığı

XIX əsrin birinci yarısının sonlarında tamaşa binaları artıq Azərbaycan şəhərlərinin strukturuna daxil idi. Peşəkar teatr deyəndə və onun fəaliyyəti barədə düşünəndə sözsüz ki, ilk növbədə sənət ocağının yerləşdiyi bina barədə fikirləşirik. Alimlər sübut edirlər ki, teatr tamaşasının təlqin etdiyi bədii-estetik zövqün kökündə binanın texniki imkanları mühüm yer tutur. Teatr binasının arxitekturası müxtəlif şəkillərdə səhnə sənətinin gözəllik estetikasını istiqamətləndirir, onun özünəməxsusluğunun bədii səciyyələrini müəyyənləşdirir.

1873-cü ildə görkəmli maarifçi Həsən bəy Zərdabi bir qrup azərbaycanlı ziyalı ilə Mirzə Fətəli Axundzadənin "Sərgüzeşti-vəzir-xani Lənkəran" komediyasına səhnə həyatı verir. Bununla da milli teatr tariximizin ilk səhifəsi yazılır. Şərqdə ilk peşəkar teatrın məhz Azərbaycanda - bizim ölkədə yaranması isə mədəniyyət tariximizin əhəmiyyətli hadisəsi olur. Bu dövrdə dünya teatrının müxtəlif inkişaf mərhələlərində formalaşan bədii zövqlərə uyğun olaraq teatr tamaşalarının oynanılması üçün tikilən binaların memarlığında da böyük və əsaslı dəyişikliklər aparılmağa başlanılır.

Şuşa teatrı

Bundan əvvəl isə ilk həvəskar teatr tamaşası Şuşada qoyulmuşdur. Şuşanın iqtisadi cəhətdən əlverişli güzəranı burada tamaşa binalarının, teatrın, sirkin yaranmasına səbəb olur. Sırf bu məqsədlər üçün müxtəlif iri, uyğun binalardan istifadə edilirdi. Şuşa teatrı özəl binada yerləşirdi. Müasirlərin fikrincə, o, "gözəl dekora-siyalara, zövqlə işlənmiş lojalara malik idi və çoxsaylı tamaşaçı cəlb edirdi".

Şamaxı teatrı

Beləliklə, yeni memarlıq mövzusu olan tamaşa binaları artıq XIX əsrin birinci yarısının sonlarında Azərbaycan şəhərlərinin strukturuna daxil olur. Quberniya mərkəzi sayılan Şamaxı öz mədəni səviyyəsi ilə bir çox Qafqaz şəhərləri arasında seçilirdi. Burada 1857-ci ildən əhalinin artan marağına səbəb olan həvəskar tamaşalar qoyulurdu və bu hal yerli teatr həvəskarlarını şəhərdə teatr təşkil etmək fikrinə gətirdi. Şamaxıda yer tapmaq çətin idi. Özəl binalar uyğun gəlmirdi, dövlət binası isə yox idi. Yeni teatr binasının inşasına vəsait də olmadı. Ancaq çıxış yolu tapıldı. Şəhərin mərkəzi rayonlarının birində "Duz mağazası"nın köhnə, boş, iri daş binası təşəbbüskarların diqqətini cəlb etdi. Qafqaz namestnikindən razılıq alındıqdan və Şamaxı sakini Ağa bəy Zeynal bəy oğlunun rekonstruksiya üçün 1500 rubl vəsait ayırmasından sonra tikinti işlərinin aparılmasına başlandı.

Təşkilatçılar şəhər memarının müavini Qasım bəy Hacıbababəyova müraciət etdilər. Memar Qasım bəy Avropa teatr binalarının spesifikasiyasını bilməsə də, işin mahiyyətini dərk edərək, şəhər teatrının çox özəl bir layihəsini tərtib etdi. Peşəkar teatrın xeyli sonralar yaranmasına baxmayaraq, Şamaxı teatrı Azərbaycanda ilk tamaşa binası olmuşdur. Teatrın açılışı 17 aprel 1858-ci ildə olmuşdur.

Bakıda teatr binalarının inşası

Bakıda yerli əhalinin teatr binasına olan ehtiyacı qubernator tərəfindən də qəbul edilirdi. "Bakının yüksək cəmiyyətindən" xanımların təşəbbüsü ilə memar Qasım bəy tərəfindən XIX əsrin 60-cı illərində tikilmiş ikimərtəbəli özəl binada (indiki Nizami adına muzeyin binası) yerləşən Bakı Kübar Cəmiyyətinin zalında hər qış həvəskar tamaşalar oynanırdı. Geniş sahədə yerləşən zalın bir tərəfdən estradası vardı və o, rəqs gecələrində qadınlara qonaq otağı kimi xidmət edirdi, tamaşa günlərində isə bütün teatr atributlarına malik imprevaziya səhnəsinə çevrilirdi.

Tezliklə şəhərdə iki "teatr" deyilən bina yaranı, lakin bunlar da heç biri səhnə tamaşalarına uyğun deyildi.

Tağıyev teatrı

Milyonçu H.Z.Tağıyev Bakıda "əsl teatr binası" inşa etmək fikrinə düşür. 1882-ci ildə o, təsdiq edilməsi üçün idarəyə öz şəxsi ərazisində Qorçakovskaya və Merkurievskaya küçələrinin tinində tikiləcək binanın layihəsini təqdim edir. Sahə şəhərin mərkəzində yerləşirdi və məkan baxımından varlılar yaşayan məhəllələrdən bir az kənarda yerləşən Teatr meydanını üstələyirdi.

Layihə 35 vərəq üzərində hazırlandı. Binanın ucaldılmasına mühəndis-texnoloq Ferdinand Lemkul nəzarət edirdi. XIX əsrin sonlarında tikilən Tağıyev teatrı Bakıda bu qəbildən yeganə kapital bina olaraq, öz fəaliyyəti dövründə dəfələrlə rekonstruksiya məruz qalmış, yanmış və yenidən bərpa edilmişdir. Və hər dəfə onun memarlıq-planlaşdırma kompozisiyası, interyer bəzəkləri və fasad dekorunun keyfiyyəti yaxşılaşdırılmışdır. 1883-cü ilin sonlarında teatr Lemkulun nəzarəti altında inşa edildi. Binanın təhvil-təslimi üzrə xüsusi komissiya planlaşdırma, konstruktiv və yanğından mühafizə kimi çoxsaylı qüsurların qeyd edildiyi akt tərtib etdi. Lakin bütün bunlarla yanaşı, fakt o idi ki, XIX əsrin sonlarında Bakının ehtiyac duyduğu teatr binası şəhərə hədiyyə olundu. Teatrda yaruslar və parterlər birgə təqribən 578 yer var idi. Lakin Tağıyev teatrın populyarlıqdan məhrum olduğunu və ildən-ildə teatr binası kimi onun aksiyalarının qiymətinin aşağı düşdüyünü gördükdə tikilisdən birdəfəlik qurtulmaq istədi. Tağıyev teatrı binasının uçulma məsələsi çıxdıqda Bakının işgüzar adamları tərəfindən gəlir mənbəyi nöqtəyi-nəzərdən teatra marağ oyandı.

Yeni teatrın tikintisi haqqında gədən söz-söhbətlər Tağıyevi öz teatrının yenilənməsi işi ilə ciddi məşğul olmağa vadar etdi. Teatrın rekonstruksiya layihəsinin tərtibi və bütün memarlıq-tikinti işlərinə nəzarəti 1898-ci ildə mülki mühəndis P.İ.Koqnovitskiyə tapşırıldı. Teatrın rekonstruksiyasında istedadlı memar Qoslovski də iştirak edirdi və o, öz yaradıcılıq fantaziyasına sadıq qalaraq, gözəl layihə yaratmışdı. Tamaşaçı zalında yerlərin sayı 1200-ə çatdırılmış, fasadların memarlığı Şərq üslubunda icra edilmişdi, birinci yarusun balkonunun mərkəzində teatr sahibinin lojası yerləşdirilmişdi. Tağıyev teatrı həm də texniki cəhətdən təkmilləşdirilmiş, elektrik işıqlandırma sistemi çəkilmişdi. Lakin bina 1909-cu ildə yanğına məruz qalmışdı. Onu yenidən tikmək lazım gəlirdi. Əvvəlki ikimərtəbəli teatr binasının yerinə üçmərtəbəli, əlavə 600 nəfərlik daha tutumlu bina tikildi.

1918-ci il fevralın 1-də Tağıyev teatrı yenidən yandı. Binanın yalnız daş və dəmir - beton karkası qalmışdı. Teatr bir də Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra, 1921-1922-ci illərdə bərpa olundu. Teatrın layihəsini Bakının baş memarı, mülki mühəndis Zivər bəy Əhmədboyov tərtib etmişdi.

Bakı Opera Teatrı 1910-1911-ci illərdə memar N.Q.Bayevin layihəsi əsasında tikilmişdir. 1918-ci il oktyabrın 18-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti binanı satın alaraq rəsmən dövlət teatrına çevirmək haqqında qərar qəbul etmişdir. Teatr 1928-ci ildə M.F.Axundzadənin adını daşımış, 1959-cu ildən Akademik Opera və Balet Teatrı olmuşdur.

Hazırladı:
İ.ƏLİYEV,
"Azərbaycan"